

ПІДСТАВИ НАБУТТЯ СЕРВІТУТІВ У РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

GROUNDS FOR SERVITUDES ACQUISITION IN ROMAN PRIVATE LAW

Ковалик Г.І.,
аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті аналізуються особливості правового регулювання підстав набуття сервітутів у римському приватному праві. Досліджується процес становлення і розвитку можливих підстав набуття сервітутів. Визначаються особливості застосування кожної із підстав набуття сервітутів у римському праві.

Ключові слова: сервітуту, римське приватне право, правочин, заповідальний відказ, судове рішення, давність володіння.

В статье анализируются особенности правового регулирования оснований возникновения сервитутов в римском частном праве. Исследуется процесс становления и развития возможных оснований приобретения сервитутов. Определяются особенности применения каждого из оснований приобретения сервитутов в римском праве.

Ключевые слова: сервитуты, римское частное право, сделка, завещательный отказ, судебное решение, давность владения.

In this article peculiarities of servitudes acquisition in Roman private law are analysed. The author examines the process of creation and development of the possible grounds for servitudes acquisition. In the article application of each of the basis for servitudes acquisition in Roman law are researched.

There were four grounds for the acquisition of servitudes in Roman law. The most popular ground for servitudes acquisition was a legal transaction. A contract and a testament were considered as a legal transaction. There were different ways of servitude acquisition by a contract depending on the servitude type and the location of the land it referred to: *mancipatio*, *in iure cessio*, *deductio*, *pactiones et stipulationes*, *traditio*. In Roman law there were two forms of a testament: *legatum* and *fideicommissum*, and by two of them a servitude could be acquired.

The servitude could be established by a judgment, especially when the judge considered a case about the property division. *Usufruct* could be acquired according to the special law provisions, which defined particular cases of the servitude creation.

The important grounds of servitude acquisition were the acquisitive prescription. In order to acquire a servitude on the acquisitive prescription basis the next elements were required: *servitutis quasi possessio*; the possession of the servitude *non vi, non clam, non pecario*; uninterrupted possession of the servitude for the requisite period.

Key words: servitude, Roman private law, legal transaction, judgment, acquisitive prescription.

Інститут сервітутів виник у давньоримському праві та пройшов довгий шлях еволюції та вдосконалення до моменту здійснення кодифікації римського права. Протягом цього шляху змінювалися та доповнювалися підстави набуття сервітутів. Римські юристи надавали важливого значення факту набуття сервітуту, досить детально намагалися описати його отримання та володіння ним, оскільки це стосувалося також інтересів власника речі, що була предметом сервітуту. Однак у сучасній правовій науці відсутні ґрунтовні дослідження підстав набуття сервітутів у римському праві.

Вагомий внесок у вивчення сервітутів у римському праві зроблено українськими та зарубіжними вченими, серед яких А. Підпригора, Є. Орач, Є. Харитонов, Б. Тищик, Ю. Барон, І. Гороневич, Г. Дернбург, Л. Елверс, В. Ефимов, Л. Кофанов, А. Хвостов, О. Шонеманн, Дж. Франчозі, М. Гаррідо, Ф. Цоль та інші. Без цих фундаментальних досліджень досі не може обійтися жодна наукова праця в обраній сфері.

Метою статті є дослідження підстав набуття сервітутів у римському приватному праві.

Найпоширенішою підставою набуття сервітутів у римському праві був правочин. Сервітуту набувалися на підставі двостороннього правочину – договору або одностороннього правочину, яким був заповідальний відказ.

Встановлювати сервітут на річ мав право власник речі (І. 2.3.3; D. 8.4.6; D.8.4.8), а у разі спільної власності – співвласники речі повинні були надати свою згоду на встановлення сервітуту (D. 8.1.2; D. 8.4.6.1; D. 8.4.18). Лише *узурфрукт*, який був подільним сервітутом, міг надаватися одним із співвласників речі на його частину речі (D. 7.1.5). Добросовісний набувач міг встановлювати сервітут на річ, якою він володів, а при цьому для захисту встановленого сервітуту використовувався *actio Publiciana in rem* (D. 6.2.11.1). Більшість вчених стверджують, що *емфітевт* та *суперфіціарій* могли встановлювати сервітуту на строк

дії *емфітевзису* чи *суперфіцію* (D. 7.4.1; D. 43.18.1.9) [1, с. 138; 2, с. 100; 3, с. 76-77; 4, с. 233; 5, с. 486; 6, с. 133; 7, с. 239], однак чіткої вказівки на це в джерелах римського права немає.

Набувачем предіального сервітуту міг бути власник земельної ділянки (D. 8.4.6.8; D. 19.1.6.5), *емфітевт* та *суперфіціарій*. У першоджерелах немає прямої вказівки на можливість набуття *емфітевтом* та *суперфіціарієм* сервітутів, однак, виходячи з того, що вони мали право на конфесорний позов *utilis actio confessoria* (D. 13.7.16.2; D. 20.1.31), вчені дійшли висновку про те, що, маючи процесуальні засоби захисту права, *емфітевт* та *суперфіціарій* мали і відповідне право [3, с. 77; 8, с. 432]. Якщо ж сервітут встановлювався на користь речі, що перебувала у спільній власності, необхідною була участь усіх співвласників (D. 8.4.18). *Узурфруктуарій* не міг набувати сервітут на предмет *узурфрукта*, а також власник речі, переданої *узурфруктуарію*, не міг набувати щодо неї сервітуту (D. 7.1.15.7). Набувачами особистого сервітуту могли бути як фізичні, так і юридичні особи.

У давньоримському праві *ius civile* всі сервітуту набувалися через *in iure cessio*. Сільські предіальні сервітуту належали до *res mancipi*, тому для них додатковим способом набуття було *mancipatio* (Gai. 2.29).

Поряд з *mancipatio* та *in iure cessio* існувало *deductio (exemptio) servitutis* (Gai. 2.33; D. 7.1.3). За допомогою *deductio (exemptio) servitutis* особа, яка відчувувала свою річ, залишала за собою сервітут на цю річ. Таким чином набувач отримував власність з обтяженим сервітутом. Сервітут виникав у результаті волевиявлення відчувувача майна, який хотів обмежити відчувуване право. Як вірно зазначав німецький правник ХХ ст., професор Р. Зом, тут має місце лише один правочин – передача права власності, обмеженого сервітутом, а не два правочини (передача права власності та встановлення сервітуту) [9, с. 337-338]. Процедура *deductio (exemptio) servitutis* застосовувалася

при відчуженні речі шляхом манципації чи *in iure cessio* [10, с. 230; 11, с. 215; 12, с. 149].

Зазначені форми встановлення сервітутів не могли застосовуватися до провінційних ділянок, оскільки на останні не поширювалися способи набуття сервітутів, передбачені *ius civile* (Gai. 2.31). Тому в обхід цього почали застосовувати інші способи, зокрема:

а) *Pactiones et stipulationes* (I. 2.3.4; I. 2.4.1; D. 7.1.3; D. 7.1.25.7; C. 3.34.3). *Pactio* розумілося як неформальне встановлення сервітуту (своєрідний договір), а *stipulatio* вводилося для підкріплення *pactio*, що виражалось в обіцянці, викладеній у конкретній усній формулі, про те, що особа, яка надає сервітут, зобов'язується його надати і не перешкоджатиме здійсненню сервітуту, а у разі невиконання цього – заплатити певну грошову суму (D. 45.1.2.5-6; D. 45.1.38.12; D. 45.1.85.3; D. 45.1.131).

На думку німецького цивіліста, Г. Дернбурга, у цьому подвійному акті *pactiones et stipulationes* знаходить своє відображення комбінування давнього права перегринів – *pactiones* та римського інституту *stipulationes*. Вчений вважав, що для права перегринів, особливо для греків, характерною була відсутність форми договорів, а після їх завоювання римляни залишили це в силі для провінційних земель, проте додали формальну процедуру стипуляції [4, с. 236];

б) *Traditio servitutis seu patientia* – здійснення сервітуту через пряму та мовчазну згоду власника речі (D. 8.3.1.2; D. 7.1.25.7; D. 7.4.1; D. 7.6.3). Як зазначає відомий німецький цивіліст, Ю. Барон, про *traditio* відомо приблизно з другої половини II ст. н.е [8, с. 434]. Однак згадку про *traditio* знаходимо ще у Ватиканському фрагменті (Frag. Vat. 47). А деякі науковці говорять у даному випадку не про *traditio*, а про *quasi traditio*, оскільки передаються права на річ, які не можуть бути предметом чистого *traditio* [2, с. 97; 4, с. 237; 9, с. 338; 12, с. 148-149].

Обидва зазначені способи встановлення сервітутів визнавалися преторським правом, для їх захисту застосовувався *actio confessoria Publiciana* (D. 6.2.11.1; D. 8.3.1.2), а також вони згодом поширилися на італійську територію Римської держави [8, с. 434; 13, с. 466]. Для юстиніанського права, яке не визнавало ні *mancipatio*, ні *in iure cessio* для встановлення сервітутів, не відрізняло різного правового статусу для італійських та провінційних земель, достатньою умовою для встановлення сервітуту слід вважати укладення *pactio et stipulatio*. Однак така позиція оспоровалася науковцями, оскільки деякі з них вважали, що за Юстиніана для набуття сервітуту, окрім договору, необхідним був початок його виконання – *traditio* [4, с. 115-116; 7, с. 208]. Право Юстиніана не містить чіткого підтвердження такої позиції, а навіть навпаки – достатньо ясно і однозначно передбачається набуття сервітуту через договір *pactio et stipulatio* (I. 2.3.4; D. 7.1.25.7).

В джерелах римського права часто згадується про встановлення особистих сервітутів за допомогою заповідального відказу (D. 7.1.3; D. 7.9.1; D. 8.6.19; I. 2.4.1). Римському праву відомі дві форми заповідального відказу – легат (*legatum*) та фідейкоміс (*fideicommissum*). Легат існував ще в древньому *ius civile* і відзначався значними вимогами щодо форми та змісту. Фідейкоміс з'явився під кінець Республіки як прохання до спадкоємця надати певні блага третій особі, а як окремий юридичний інститут оформився лише за Августа [14, с. 6,17], оскільки саме тоді фідейкоміс отримав захист – можливість подання позову (*petitio extraordinem*) [14, с. 37-38; 15, с. 49; 16, с. 603]. Згодом відмінності між легатом та фідейкомісом зникли, а Юстиніан остаточно зрівняв ці два інститути (C. 6.43.1-2).

Класичне римське право знало чотири види заповідальних відказів: *legatum per vindicationem* (віндикаційний легат), *legatum per damnationem* (дамнаційний легат), *legatum sinendimodo* (неперешкоджаючий легат), *legatum per praesertionem* (престаційний легат) [1, с. 232] (Gai.

2.192). Перші три з них застосовувалися для встановлення сервітутів.

Предметом віндикаційного легату могла бути річ, що належала спадкодавцю на праві власності згідно квіритського права на момент смерті, а при легаті щодо індивідуально-визначеної речі – також на момент складення заповіту (Gai. 2.196). Віндикаційний легат здійснювався за допомогою слів «даю», «записую», «нехай візьме», «нехай забере» (Gai. 2.193). Легатарій з моменту смерті спадкодавця отримував річ або сервітут, а у разі затримки передачі міг пред'явити віндикаційний позов.

Дамнаційний легат зобов'язував спадкоємця до виконання покладеного на нього спадкодавцем обов'язку на користь легатарія (Gai. 2.201). Предметом такого легату могла бути річ, яка не належала спадкодавцю. В такому випадку спадкоємець був зобов'язаний придбати визначену річ для легатарія або виплатити її вартість (Gai. 2.202). У разі невиконання обов'язку спадкоємцем легатарій мав право на особистий позов до спадкоємця *actio ex testamento*.

Неперешкоджаючий легат полягав у тому, що спадкоємець повинен надати можливість легатарію самому взяти річ та не перешкоджати йому у здійсненні його прав згідно легата (Gai. 2.213-214; D. 33.2.14-15). Неперешкоджаючий легат близький до дамнаційного легату, оскільки передбачає обов'язок спадкоємця не перешкоджати легатарію, а для захисту надався особистий позов.

Отже, на підставі віндикаційного легату міг безпосередньо встановлюватися сервітут, а на підставі дамнаційного та неперешкоджаючого легату виникав лише обов'язок спадкоємця встановити сервітут на користь легатарія.

Другою підставою набуття сервітутів було судове рішення (*adiudicatio*). Суд міг прийняти рішення про встановлення сервітуту при розгляді справи про поділ спільного майна. Сервітут встановлювався на ту річ (майно), що підлягала поділу (D. 7.1.6.1; D. 10.3.6.10; D. 10.2.16; D. 10.2.22.3). Суддя вирішував питання про те, кому належатиме право власності на річ, а кому – узуфрукт на неї (D. 10.3.6.10), а, поділяючи річ на ідеальні частини, суддя міг встановити предіальний сервітут однієї з них для іншої (D. 10.3.7.1). До повноважень суду належало надання сервітуту проходу через земельну ділянку (за справедливої ціни) для доступу до могили у разі, коли власник земельної ділянки відмовлявся добровільно надати сервітут (D. 11.7.12).

Третьою підставою набуття сервітутів виступав закон. Єдиним сервітутом, який міг виникнути в силу прямої вказівки закону є узуфрукт (*usufructus legalis*). Римське право передбачало декілька підстав для встановлення такого узуфрукта:

1. Батько мав узуфрукт на *bona adventicia regularia* (все майно, що дитина отримувала не від батька, а з інших джерел – спадок від матері та від інших осіб, майно, набуте подружжям) підвладної дитини. Узуфрукт батька не був обтяжений обов'язком надати забезпечення – *cautio usufructuaria* (C. 6.61.8.4). Узуфрукт припинявся із припиненням батьківської влади. Однак у наступних випадках узуфрукт продовжував існувати і після припинення батьківської влади: а) якщо підвладна дитина вмирала і залишала лише спадкоємців нисхідної лінії, то батько отримував узуфрукт пожиттєво (C. 6.61.3; C. 6.61.4); б) якщо батько добровільно емансипував підвладну дитину, він зберігав половину узуфрукта (C. 6.61.6.3).

2. Батько отримував частину узуфрукту на спадщину у разі смерті матері, якщо майно спадкували емансиповані діти (C. 6.60.3).

3. Штраф за розлучення, якщо у подружжя були діти, переходив до *proprietas* дітей, а невинний з подружжя отримував узуфрукт (C. 5.17.8.7; C. 5.17.11.1).

4. Той з подружжя, який вступав у другий шлюб і мав майно від іншого з подружжя від попереднього шлюбу

(*lucra nuptialia*), позбавлявся всього майна, набутого від останнього на користь дітей від попереднього шлюбу, а отримував узурфрукт на це майно (С. 5.9.3; С. 5.9.6; Nov. 22.с. 23; Nov. 22.с.46) [17, с.11].

Четвертою підставою набуття сервітутів є давність володіння (*usucapio servitutis*). Набуття сервітутів за давністю володіння було відоме давньому римському праву *ius civile* ще із Законів XII таблиць [2, с. 97; 13, с. 468; 18, с. 110]. *Usucapio servitutis* відмінено за законом *Lex Scribonia*, щодо якого немає точної інформації про дату прийняття (D. 41.3.4.28 (29)). Деякі науковці припускають, що це відбулося у 50 р. до н.е. [12, с. 148; 19, с. 329; 20, с. 404] під час правління Тиберія [21, с. 406]. Польський вчений, С. Врублевські, вважав, що найімовірніше *usucapio* було підставою виникнення сільських предіальних сервітутів ще в той час, коли останні розумілися як частини земельної ділянки, а *Lex Scribonia* був проти такого розуміння сервітутів [6, с. 135]. Подібну думку висловив сучасний італійський вчений, Дж. Франкозі [19, с. 329], який припускає, що *Lex Scribonia* був прийнятий у зв'язку з новим уявленням про сервітутути як про безтілесні речі. Підтвердженням позиції вчених можна вважати висловлювання Павла у 15-й книзі «Коментарі до Сабіна» про те, що сільські сервітутути хоч і належать до речей, але є безтілесними, а тому не можуть набуватися за давністю володіння, оскільки вони мають такий характер, що ними не можна індивідуально та тривалий час володіти (D. 8.1.14). Гай у 7-й книзі «Коментарі до провінційного едикту» зазначав про те, що до безтілесних речей (*res incorporales*) не застосовується *usucapio* (D. 43.1.43.1).

Незважаючи на формальне скасування можливості набуття сервітутів за давністю володіння, в юридичній практиці наприкінці принципату з'являється такий спосіб встановлення сервітуту як тривале його здійснення – *longi temporis consuetudo, diuturnus usus, longi quasi possessio* (D. 8.5.10; С. 3.34.2) [17, с. 21; 22, с. 307].

Ульпіан у 53-й книзі «Коментарі до едикту» зазначав, що, якщо хтось в результаті тривалого використання і безперервного володіння (*quasi possessione*) набув сервітут проведення води (*aquaeductus*), то він не повинен доводити права, на підставі якого отримав сервітут (на підставі легату чи іншим чином), але він має *actio utilis* для доведення того, що він протягом довгого часу користувався сервітутом, який набув без примусу (*non vi*), відкрито (*non clam*) та не в порядку *precario* (D. 8.5.10).

Для набуття сервітуту на підставі давності володіння вимагалось:

1) *servitutis quasi possessio*. Особа, яка набувала сервітут повинна була почати володіти цим сервітутом (D. 8.1.20). Як зазначав польський професор XX ст., Ф. Цоль (старший), особа входила у *quasi possessionem servitutis* [7, с. 210]. Для цього необхідними були *corpus* (*apprehensio*) і *animus*. *Corpus* полягав у зовнішній фактичній поведінці особи, що виявлялася у володінні річчю. *Animus* виражав бажання, намір особи володіти річчю на свою користь.

Залежно від різних видів сервітутів по-різному визначався момент заволодіння ним [7, с. 217; 8, с. 446-447; 23, с. 360]. При позитивних сервітутах *quasi possessio* розпочиналося з моменту вчинення на чужій речі дій, які становлять зміст сервітуту чи уможливають його здійснення з відповідним *animus* (D. 8.2.20; D. 8.5.2.3; D. 43.19.7). Наприклад, з моменту проходу через чужу ділянку, черпання води на ній, будівництво балкону в повітряному просторі сусіда тощо. Слід звернути увагу на те, що про квазі-заволодіння можна говорити тоді, коли воно відбувається односторонньо з боку особи, яка має намір отримати визначене володіння чужою річчю; якщо власник речі надасть згоду на такі дії, то набуття сервітуту відбудеться на підставі *traditio s. patientia* (*quasi traditio*). Квазі-володіння негативними сервітутами розпочиналося тоді, коли особа, яка мала намір набути такий, забороняла власнику

речі вчиняти певні дії з його власною річчю і останній виконував це (наприклад, перестав будувати вищий будинок) або власник такої речі сам повідомив, що перестане вчиняти такі дії, які суперечать інтересам цієї особи (D. 8.2.6). При особистих сервітутах для квазі-володіння необхідним було *detentio* (утримання у себе, держання) речі (D. 7.1.3).

Квазі-заволодіння можна було здійснити і через представника, якщо останній діяв не від власного імені, а представляв інтереси довірителя (D. 43.19.1.7-8; D. 43.19.1.11; D. 43.19.3.4).

Заволодіння сервітутом повинно було здійснюватися з наміром (*animus*) отримання сервітуту та здійснювати права, передбачені ним. Немає такого наміру у особи, яка проходить по дорозі, вважаючи, що така дорога є публічною (D. 8.6.25) чи користується приватною дорогою, наданою для іншої особи, вважаючи, що власник не буде проти цього (D. 43.19.6-7; D. 8.1.14).

Про припинення володіння сервітутами дуже мало згадок у джерелах римського права. Вважається, що квазі-володіння припинялося у разі неможливості вчинення тих дій, які передбачалися сервітутом, або у разі припинення наміру особи, яка володіла сервітутом, на користування ним [7, с. 319; 8, с. 447; 23, с. 362-363].

2) Володіння сервітутом *non vi* (без примусу, насильства), *non clam* (не таємно), *non precario* (надійно, не випадково і не через прохання) (D. 8.5.10; С. 3.34.1). Неправомірний вплив на власника речі з метою отримання володіння сервітутом не міг бути підставою для отримання такого сервітуту за давністю володіння.

3) Сплив встановленого законом строку володіння, який становив 10 років, якщо володілець проживав у тій самій провінції, що й власник речі, на яку набувався сервітут (*inter praesentes*), або 20 років, якщо зазначені особи проживали у різних провінціях (*inter absentes*) (С. 7.33.12.2). Спірним питанням у науці є те, чи при неможливості набути сервітут за давністю володіння протягом зазначених строків слід застосовувати тридцяти- чи сорокалітній строк давності. Професор Ф. Цоль вважав, що можна [7, с. 210]. Натомість, як вдало підкреслював німецький вчений XIX ст., Г. Ф. Пухта, підтвердження такої можливості у джерелах немає, тому слід визнати помилковим твердження про надзвичайну давність [23, с. 492].

4) Деякі науковці говорять про безперервність володіння сервітутом [7, с. 210; 23, с. 490-491; 24, с. 121]. Така ознака цілком логічна, адже суть давності у її тривалості, протягом якої вчиняються дії, що підтверджують володіння чужою річчю для власних потреб. Як зазначав Г. Ф. Пухта, для доведення володіння сервітутом не достатньо підтвердити його початок і кінець, але і потрібно довести користування сервітутом протягом необхідного строку [23, с. 490]. Але це можна вимагати при заволодінні тими сервітутами, які для їх здійснення вимагали вчинення певних дій з боку особи, яка ними заволоділа, наприклад, проходу по ділянці. Якщо ж від особи, яка заволоділа сервітутом, не вимагалось вчинення активних дій для підтвердження володіння протягом визначеного строку, а власник речі не перешкоджав жодним чином проти володіння сервітутом, то необхідно було довести лише початок виконання сервітуту (наприклад, при сервітуті опори балки на стіну сусіда).

Давність володіння сервітутом переривалася у разі припинення володіння ним, тобто припинення квазі-володіння [7, с. 210; 23, с. 491]. Професор Ф. Цоль вважав, що переривання володіння сервітутом настає також при зміні способу володіння із правомірного на неправомірний – через застосування *vi, clam, precario* [7, с. 210]. При перериванні давності володіння час, що минув до моменту переривання втрачається, а при наступному заволодінні тією ж річчю починає спливати спочатку [7, с. 108]. Перебіг давності володіння зупинявся у разі подання власником речі негативного позову (С. 3.19.2; С. 7.40.2).

Більшість вчених погоджуються із твердженням, що для набуття сервітуту за давністю володіння не вимагалося титулу і добросовісності володіння (*bona fides*) [22, с. 307; 25, с. 88; 26, с. 420; 27, с. 47], оскільки безпосередньої згадки про них немає у джерелах римського права. Хоча деякі науковці таки стверджують про необхідність добросовісності для виконання вимог давності володіння [6, с. 136; 13, с. 468]. Римське право мало чіткі вимоги до володіння сервітутами *non vi, non clam, non precario*, якими, на нашу думку, охоплювалися вимоги щодо добросовісності та відкритості володіння. І, хоча римські юристи безпосередньо не вживали поняття *bona fides*, все ж це не означає, що можна було володіти сервітутом недобросовісно, тим більше, що вимоги *non vi, non clam, non precario* потрібно було дотримуватися не лише при заволодінні сервітутом, а й протягом строку володіння.

Набуття узурфрукту на підставі давності було неможливим аж до моменту поширення правил щодо володіння річчю на володіння правом (*quasi possessio iuris*) [20, с. 408]. Право Юстиніана дозволило набувати узурфрукт на підставі давності володіння (С. 7.33.12.4-5).

Від набуття сервітутів на підставі давності володіння відрізняється набуття сервітутів на підставі *vetustas* – здійс-

нення визначених прав з давніх-давен. Сюди відноситься набуття сервітуту проведення води (*aqua eductus*), якщо водопровід знаходився на земельній ділянці з незапам'ятних часів (D. 43.20.3.4) та сільські дороги, які з'єднували сільськогосподарські угіддя осіб (D. 43.7.3) [17, с. 24; 22, с. 161].

У джерелах римського права жоден із сервітутів не зазначений як такий, що до нього не застосовується давність володіння. Тому виключення можливості набуття сервітутів за давністю володіння для негативних, особистих чи інших сервітутів є неправильним [4, с. 239; 8, с. 438].

Отже, набуття сервітутів у римському праві відбувалося лише за наявності для цього відповідних підстав. Найпоширенішим способом отримання сервітуту був правочин, як двосторонній, так і односторонній. Передбачалася можливість набуття сервітуту на підставі судового рішення чи в силу закону. Досить детально регулювалися випадки, у яких суд міг встановити сервітут та умови, за яких закон надавав особі узурфрукт. Давність володіння сервітутом мало наслідком набуття сервітуту у разі дотримання визначених умов: квазі-заволодіння сервітутом, володіння ним *non vi, non clam, non precario*, вплив встановленого строку та безперервність володіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Орач Є. М. Основи римського приватного права : навчальний посібник / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – Львів : Видавництво ЛНУ, 2000. – 238 с.
2. Дроніков В. К. Римське приватне право / В. К. Дроніков. – К. : Вид. К. Ун., 1961. – 198 с.
3. Гутьєва В. В. Емфівтевзис в римському праві та його рецепція у праві України : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Гутьєва. – Л., 2003. – 191 с.
4. Дернбург Г. Пандекты. Вещное право / Г. Дернбург / под. ред. А. Ф. Мейендорфа. – СПб., 1905. – Т. 1. – 364 с.
5. Пухта Г. Ф. Курс римского гражданского права / Г. Ф. Пухта. – М. : Тип Современ. Изв., 1874. – Т. 1. – 550 с.
6. Wróblewski S. Zarys wykładu prawa rzymskiego. Prawo rzeczowe / S. Wróblewski. – Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1919. – 200 с.
7. Zoll F. (starszy) Pandekta czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego. Prawo rzeczowe. / F. Zoll (starszy). – Kraków : Nakładem spółki wydawniczej polskiej, 1913. – Т. II. – 213 с.
8. Барон Ю. Система римського гражданского права / Ю. Барон. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 1102 с.
9. Зом Р. Институции. История и система римского гражданского права. Общая часть и вещное право / Р. Зом ; [Пер. с 14-го изд. под ред. приват-доц. А. Н. Беликова]. – Сергиев Посад : Типография И. И. Иванова, 1916. – 368 с.
10. Dębiński A. Rzymskie prawo prywatne / A. Dębiński. – Warszawa : LexisNexis, 2011. – 341 с.
11. Kuryłowicz M. Rzymskie prawo prywatne : zarys wykładu / M. Kuryłowicz, A. Wiliński. – Zakamycze : Kantor, 2000. – 323 с.
12. Taubenschlag R. Rzymskie prawo prywatne / R. Taubenschlag. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969. – 295 с.
13. Азаревич Д. Система римского права : Университетский курс / Д. Азаревич. – СПб. : Тип. А. С. Суворина, 1887. – Т. 1. – 486 с.
14. Longchamps de Berier F. O elastyczności prawa spadkowego. Fideikomis uniwersalny w klasycznym prawie rzymskim / F. Longchamps de Berier. – Warszawa : Liber, 2006. – 219 с.
15. Хвостов В. М. Система римского права. Семейное право. Наследственное право / В. М. Хвостов. – М. : Тип. Вильде, 1909. – 146 с.
16. Дождев Д. В. Римское частное право. Учебник для вузов / под. ред. В. С. Нересянца. – М. : ИНФРА М-НОРМА, 1996. – 704 с.
17. Fermus-Bobowiec A. Przegląd sposobów powstania służebności – od prawa rzymskiego do współczesnego prawa polskiego / A. Fermus-Bobowiec, I. Springer // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego. – Kraków-Lublin-Łódź. – 2010. – С. 11–46.
18. Ефимов В. В. Догма римского права. Особенная часть / В. В. Ефимов. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1894. – 380 с.
19. Франчози Дж. Институционный курс римского права / Дж. Франчози [пер. с итальянского ; отв. ред. Л. Л. Кофанов]. – М. : Статут, 2004. – 428 с.
20. Dajczak W. Prawo rzymskie u podstaw prawa prywatnego / W. Dajczak, T. Giaro, Fr. Longchamps de Bériér. – Warszawa : Wydawnictwo prawnicze PWN, 2009. – 445 с.
21. Maciejowski F. Zasady prawa rzymskiego pospolitego podług instytucji justyniańskich wraz z krótkim wywodem dziejowego rozwoju prawodawstwa rzymskiego / Fr. Maciejowski – Warszawa : Nakładem księgarzy Gustawa Gutweina, Jana Breslauer, 1865. – 567 с.
22. Zielonacki J. Pandekta czyli wykład prawa prywatnego rzymskiego, o ile ono jest podstawą prawodawstw nowszych / J. Zielonacki. – Kraków : Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1862. – 322 с.
23. Пухта Г. Ф. Курс римского гражданского права / Г. Ф. Пухта. – Т. 1. – М. : Тип Современ. Изв., 1874. – 550 с.
24. Ożarowska-Sobieraj J. Zasady ustanawiania i wykonywania służebności w prawie rzymskim oraz ich znaczenie w polskim prawie cywilnym: rozprawa doktorska napisana w Katedrze Prawa Rzymskiego / J. Ożarowska-Sobieraj. – Katowice, 2008. – 293 с.
25. Хвостов В. М. Система римского права. Вещное право / В. М. Хвостов. – Петербург, Москва, Варшава, Вильно, 1908. – 125 с.
26. Hunter W. A. A systematic and historical exposition of Roman law in the order of a code / W. A. Hunter. – London : William Maxwell & Son, 1803. – 1122 с.
27. Гороневич И. Исследование о сервитутах : доклад, читанный в Киевском юридическом обществе 13 ноября 1882 г. / И. Гороневич. – СПб. : Типография правительствующего сената, 1883. – 108 с.